

Ρεράκη, Β. (2019). Πρωτο-μουσικές εμπειρίες και μάθηση: η αλληλεπίδραση γονέα-βρέφους και η επικοινωνιακή μουσικότητα ως θεμέλιο για τη μουσική ανάπτυξη του ανθρώπου. Στο Θ. Ράπτης & Δ. Κόνιαρη (Επιμ.), *Μουσική Εκπαίδευση και Κοινωνία: νέες προκλήσεις, νέοι προσανατολισμοί. Πρακτικά 8ου Συνεδρίου της Ε.Ε.Μ.Ε.* (σσ. 353–359). Θεσσαλονίκη: Ε.Ε.Μ.Ε.

Πρωτο-μουσικές εμπειρίες και μάθηση: η αλληλεπίδραση γονέα-βρέφους και η επικοινωνιακή μουσικότητα ως θεμέλιο για τη μουσική ανάπτυξη του ανθρώπου

Βασιλική Ρεράκη
Διδάκτωρ Μουσικής Ψυχολογίας
vassiliki_reraki@yahoo.gr

Όπως μαρτυρούν πολυάριθμες μελέτες που εστιάζουν στη βρεφική ηλικία, η παιγνιώδης αυθόρμητη αλληλεπίδραση μητέρας-βρέφους παρουσιάζει μουσικά χαρακτηριστικά: εκφραστικό ρυθμό, δυναμικές εναλλαγές, επανάληψη-παραλλαγή, αυτοσχεδιασμό φωνητικών και κινητικών μοτίβων. Εκείνο όμως κυρίως που καθιστά, κατά τη γνώμη μου, την εν λόγω επικοινωνία παρόμοια με ένα «μουσικό γεγονός» είναι ότι οι δύο σύντροφοι καλούνται να μοιραστούν μια συντονισμένη ποιοτική σχέση στον χρόνο, να παραγάγουν ένα κοινό νόημα και μια κοινή συγκίνηση. Αν δεχτούμε τώρα ότι οι παιδαγωγικές πράξεις εν γένει συνιστούν επικοινωνιακές διεργασίες, μπορούμε να υποστηρίξουμε πως η πρόωμη έκφραση της επικοινωνιακής μουσικότητας όπως εκδηλώνεται στην αλληλεπίδραση μητέρας-βρέφους αποτελεί θεμέλιο και «παράδειγμα» για κάθε μουσική εκπαιδευτική πράξη.

Λέξεις κλειδιά: Επικοινωνιακή μουσικότητα, διυποκειμενικότητα, βρέφος, συναισθηματική εναρμόνιση, παιδαγωγική πράξη.

Protomusical experiences and learning: parent-infant interaction and communicative musicality as basis for human musical development

Vasiliki Reraki
PhD in Music psychology
Vassiliki_reraki@yahoo.gr

As many studies which focus on the infancy demonstrate, the spontaneous playful mother-infant interaction has musical characteristics: expressive rhythm, dynamic changes, repetition - variation, vocal and gestural improvisation. But this communication can mainly be considered, in my opinion, as similar to a « musical fact » because the two companions are invited to share a coordinated relationship of quality through time. In addition they are encouraged to create a common meaning and a common emotion. If we accept that educational acts are communicative procedures, we can argue that this early expression of communicative musicality as it is manifested in mother-infant interaction, constitutes a basis and a “paradigm” for every music educational act.

Keywords: Communicative musicality, intersubjectivity, infant, affect attunement, educational act

Εκκινώντας από την παραδοχή ότι η μουσική πράξη εν γένει καθώς και κάθε είδους μουσική εκπαιδευτική δραστηριότητα είναι κατεξοχήν επικοινωνιακές διεργασίες, θα επιχειρήσω στην παρούσα εργασία να δείξω, αξιοποιώντας θεωρητικά εργαλεία και ερευνητικά ευρήματα της Αναπτυξιακής και της Μουσικής Ψυχολογίας, με ποιό τρόπο

η αλληλεπίδραση ενήλικα-βρέφους λειτουργεί ως ένα είδος πρώιμης μουσικής «εκπαίδευσης». Με άλλα λόγια κύριος στόχος μου είναι να διερευνηθεί το ερώτημα αν και με ποιά έννοια οι διεργασίες άτυπης μουσικής μάθησης που συντελούνται κατά την παιγνιώδη αυθόρμητη επικοινωνία στη βρεφική ηλικία συνιστούν θεμέλιο για τη μουσική ανάπτυξη του ατόμου και την καλλιέργεια της έμφυτης μουσικότητας του.

Η έννοια της επικοινωνιακής μουσικότητας

Ήδη από τη δεκαετία του 1960, ερευνητές (ψυχολόγοι, ψυχαναλυτές, παιδίατροι) εκδήλωσαν έντονο ενδιαφέρον για την πειραματική διερεύνηση και την παρατήρηση της συμπεριφοράς του βρέφους κυρίως στο πλαίσιο της αλληλεπίδρασης του με τους γονείς και ειδικά με τη μητέρα. Τα αποτελέσματα ήταν άκρως εντυπωσιακά καθώς καταδείκνυαν μια εγγενή τάση των βρεφών να συντονιστούν ρυθμικά και να μοιραστούν συναισθήματα ανταλλάσσοντας εκφραστικές κινήσεις και επαναλαμβανόμενα φωνητικά μοτίβα με τα αγαπημένα τους πρόσωπα. Μια πρώτη βασική διαπίστωση ήταν λοιπόν πως τα βρέφη γεννιούνται με την ικανότητα για διυποκειμενική επικοινωνία, έτοιμα να μοιραστούν την αίσθηση του χρόνου με σημαντικούς άλλους (Kugiumutzakis, 1985· Stern, 2002· Trevarthen & Malloch, 2009· Gratier 2009).

Είναι χαρακτηριστικό ότι οι ερευνητές στην πλειονότητα τους χρησιμοποιούν όρους και μεταφορές δανεισμένους από τη μουσική φιλολογία προκειμένου να αναφερθούν στη διαδικασία της αλληλεπίδρασης. Για παράδειγμα στο κλασικό, για τη γραμματεία της Αναπτυξιακής Ψυχολογίας, έργο *The First Relationship*, ο ψυχαναλυτής Daniel Stern αναφέρει ότι στις παρατηρήσεις που ο ίδιος διεξήγαγε, «η αλληλεπίδραση μητέρας βρέφους έμοιαζε σαν ένας εξεζητημένος χορός που η ίδια η φύση έχει χορογραφήσει» (Stern, 2002, σελ. 3). Σε ένα άλλο σημείο του ίδιου έργου σημειώνει αναφερόμενος στο περιεχόμενο της αλληλεπίδρασης: «οι συμπεριφορές, οι σκέψεις, τα συναισθήματα και οι πράξεις έχουν μια μουσική ποιότητα» (σελ. 13). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, δεν μας εκπλήσσει το ότι ο όρος *μουσικότητα* χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει αυτή την ιδιαίτερη μορφή πρώιμης επικοινωνίας. Το 1999 οι Stephen Malloch και Colwyn Trevarthen εισηγούνται τον όρο *επικοινωνιακή μουσικότητα* (Malloch, 1999· Trevarthen, 1999) δίνοντας έτσι έμφαση στην κεντρική λειτουργία της συνεργατικότητας και του μοιράσματος ανάμεσα σε δύο συντρόφους σε αλληλεπίδραση. Έκτοτε με τη φράση *επικοινωνιακή μουσικότητα* ερμηνεύεται όχι μόνο η ικανότητα του ανθρώπινου όντος για αντίληψη και δημιουργία μουσικής αλλά κυρίως η παρόρμησή του να επικοινωνεί και να αλληλεπιδρά με άλλα άτομα του είδους του μέσω κινητικών και φωνητικών ανταλλαγών, να συνδιαλέγεται αρμονικά, να μοιράζεται μια κοινή ρυθμική αφήγηση και κατ'επέκταση κοινές προθέσεις και συγκινήσεις. Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι η επικοινωνιακή μουσικότητα δεν αναφέρεται μόνο σε μορφές μουσικής ή πρωτο-μουσικής επικοινωνίας αυτές καθαυτές αλλά ενυπάρχει πιθανόν σε όλες τις μορφές ανθρώπινης συνδιαλλαγής, διυποκειμενικής εμπειρίας και εμπρόθετου συντονισμού στον χρόνο: ανάμεσα σε μαθητή και δάσκαλο, θεραπευτή και θεραπευόμενο, ανάμεσα σε δύο συνομιλητές ακόμη και μεταξύ αναγνώστη και συγγραφέα, όπως εύστοχα παρατηρεί η ψυχολόγος Maya Gratier (2007).

Σύμφωνα με τους Malloch και Trevarthen η επικοινωνιακή μουσικότητα δύο προσώπων προσδιορίζεται από τρεις παραμέτρους: τον παλμό (pulse) την ποιότητα (quality) και την αφήγηση (narrative). Ο παλμός αναφέρεται στην τακτική διαδοχή φωνητικών ή κινητικών γεγονότων που παράγονται και γίνονται αντιληπτά από τους δυο συντρόφους. Βάσει του παλμού οι πρωταγωνιστές προβλέπουν και αναμένουν τα επόμενα γεγονότα. Η ποιότητα αναφέρεται στο χρονικό και δυναμικό εκφραστικό περίγραμμα (contour) των σωματικών και φωνητικών κινήσεων. Παραπέμπει δε - σύμφωνα με τους συγγραφείς- στα *αισθήματα ζωτικότητας (vitality affects)* του Stern, μορφές εμπειρίας που ενυπάρχουν σε κάθε ανθρώπινη συμπεριφορά και περιγράφονται από τον ίδιο με δυναμικούς και κινητικούς όρους όπως: *ανάδυση, σβήσιμο, έκρηξη, επιτάχυνση, κρεσέντο, ντεκρεσέντο, ξέσπασμα* (Stern, 1985). Ο παλμός και η ποιότητα συνδυάζονται, τονίζουν οι Malloch και Trevarthen (2009), προκειμένου να οικοδομηθούν κοινές αφηγήσεις συγκινήσεων και προθέσεων. Πάνω σε αυτές τις τρεις διαστάσεις πλάθεται η *διποκειμενική εμπειρία* μητέρας και βρέφους όπως θα δούμε πιο συγκεκριμένα παρακάτω.

Η συνεργατική κατασκευή (μουσικού) νοήματος στη βρεφική ηλικία: βιώνοντας την εμπειρία ενός διποκειμενικού χρόνου.

Μέσα από φασματογραφήματα και μικρο-αναλύσεις βιντεοσκοπημένων παρατηρήσεων, ερευνητές από διάφορες χώρες (ενδεικτικά αναφέρω τους Beebe, Stern & Jaffe, 1979· Papousek & Papousek, 1981· Trevarthen, Mazokopaki & Powers, 2006) μας μεταφέρουν αξιοθαύμαστες εμπειρίες αυθόρμητης αλληλεπίδρασης μητέρων με τα νεογέννητα παιδιά τους. Όλα τα ευρήματα κάνουν λόγο για μια παιγνιώδη «συνομιλία» ή καλύτερα «πρωτοσυνομιλία», ένα ιδιαίτερο είδος φωνητικού και κινητικού αυτοσχεδιασμού, όπου μητέρα και βρέφος κατασκευάζουν από κοινού ένα πάζλ ηχητικών και οπτικών μοτίβων διανθισμένων από σωματικές κινήσεις και εκφραστικές χειρονομίες με συναισθηματικό και συμβολικό περιεχόμενο. Πορίσματα ερευνών, επιβεβαιώνουν οι Trevarthen και Aitken, έδειξαν ότι «τα νεογνά και οι μητέρες τους οδηγούνται σε μια αμοιβαία ρύθμιση των ενδιαφερόντων και των συναισθημάτων τους διαμέσου πολύπλοκων ρυθμικών οδών, ανταλλάσσοντας πολυτροπικά σήματα και εκφραστικές, κινητικές και φωνητικές μιμήσεις» (2003). Οι δύο σύντροφοι συντονίζονται λοιπόν στο χρόνο, μιμούνται, αναμένουν και προβλέπουν ο ένας τη συμπεριφορά του άλλου, πραγματοποιούν μαζί μια «αφήγηση χωρίς λέξεις».

Έχει συχνά ειπωθεί ότι η ζωντανή επικοινωνία ενός ζεύγους ενήλικα - παιδιού παραπέμπει στην εικόνα δύο μουσικών που αυτοσχεδιάζουν. Και στις δύο περιπτώσεις απαιτείται για μία επιτυχημένη επιτέλεση οι δύο σύντροφοι να συγκεντρώνουν την προσοχή τους ο ένας τον άλλο, να συνεργάζονται, να συντονίζονται όχι μόνο σε επίπεδο αντικειμενικών παραμέτρων αλλά και συναισθηματικά, να οδηγούνται δηλαδή σε μία αμοιβαία ανταλλαγή συγκινήσεων λειτουργώντας ως αδιάσπαστη δυάδα. Μπορούμε να αντιληφθούμε αυτή τη σχέση, λέει η Gratier, ως ένα καλά οργανωμένο σύστημα όπου οποιαδήποτε αλλαγή στον

ένα από τους δύο πόλους επιφέρει μια αναδιοργάνωση της δυαδικής λειτουργίας (2001). Όταν οι μουσικοί παίζουν μαζί ή γονέας και παιδί αλληλεπιδρούν σημαίνει ότι μοιράζονται έναν κοινό ρυθμό όχι απαραίτητα με την έννοια της διατήρησης ενός ίδιου επαναλαμβανόμενου ρυθμικού σχήματος αλλά περισσότερο της από κοινού κατασκευής ενός χρονικού πλαισίου δομημένου με επαναλήψεις και εκφραστικές λεπτές παραλλαγές. Και μολονότι τα δυο πρόσωπα δίνουν την εντύπωση ότι μιμούνται πιστά το ένα το άλλο, στην πραγματικότητα δεν υπάρχει ακριβώς μίμηση αλλά μία σύγκλιση δυναμικών και κινητικών σχημάτων που τείνουν σε μια κοινή προθετικότητα, επισημαίνει ο μουσικολόγος και ψυχολόγος Michel Imberty (2005). Γονέας και βρέφος αποδεικνύουν ότι είναι εδώ ικανοί για *συναισθηματική εναρμόνιση* κατά την ορολογία του Stern, δηλαδή για μοίρασμα συγκινησιακών και χρονικών δυποκειμενικών εμπειριών. Όπως χαρακτηριστικά τονίζει ο Stern, η *συναισθηματική εναρμόνιση* είναι μια ιδιαίτερη μορφή δυποκειμενικότητας (1989). Οι δυο σύντροφοι χωρίς να αντιγράφουν απαραίτητα ο ένας μια κίνηση ή μια έκφραση του άλλου -δεν είναι άλλωστε φωτοτυπικές μηχανές, εύλογα σημειώνει ο Γ. Κουγιουμουτζάκης (2007)- μοιράζονται ωστόσο κοινές χρονικές παραμέτρους στις συμπεριφορές τους όπως την ένταση, το ρυθμό, τη διάρκεια, τον παλμό. Έτσι κατορθώνεται ένα είδος αντιστοίχισης ανάμεσα π.χ. σε ένα χαμόγελο του παιδιού και μιας φωνοποίησης της μητέρας που αν και διαφορετικές εκδηλώσεις συμπεριφοράς εκφράζουν και οι δυο την ίδια ποιότητα μιας κοινής συγκινησιακής κατάστασης (Stern, 1989).

Ένα πολύ ωραίο παράδειγμα συγχρονισμού και συναισθηματικής εναρμόνισης μας μεταφέρει ο Trevarthen από την επικοινωνία μιας μητέρας από τη Σουηδία με το τυφλό παιδί της:

Ενώ η μητέρα τραγουδά το βρέφος συντονίζεται πότε-πότε με τη μουσική κινώντας το αριστερό του χέρι με χαριτωμένους κυματισμούς. Το χέρι που «χορεύει» δείχνει προς τα επάνω, προς το κεφάλι της μητέρας, ανεβαίνει σε τονικό ύψος και το χέρι κατεβαίνει με λυγισμένο τον καρπό στο τέλος μιας στροφής, κάνοντας χειρονομίες που μοιάζουν με τις χειρονομίες ενός εκπαιδευμένου διευθυντή ορχήστρας. Το κοριτσάκι δεν είχε δει ποτέ να κινούνται τα δικά της χέρια ούτε τα χέρια κανενός άλλου. Νιώθει τη μουσική μέσα του και κινείται για να την εξωτερικεύσει. [...] Βρέφος και μητέρα συμπεριφέρονταν ακριβώς σαν δύο χορεύτριες ή σαν δύο μουσικοί της τζαζ που αυτοσχεδιάζουν και το βρέφος διευθύνει ως εάν το ίδιο να προκαλούσε το τραγούδι της μητέρας του. (Trevarthen, 2007, σελ. 383)

Παρατηρούμε στο συγκεκριμένο παράδειγμα ότι η τυφλότητα του νεογέννητου κοριτσιού δεν στέκεται ικανή να παρεμποδίσει τη ροή της επικοινωνίας, τη δυνατότητα του μοιράσματος και της κοινής συγκίνησης. Άλλοι ερευνητές αναφέρουν επίσης (π.χ. Gratier, 2001) ότι ακόμη και κωφάλαλα παιδιά είναι δυνατό να συντονιστούν ρυθμικά με τη μητέρα τους μέσα από το ρυθμό βλεμμάτων, κινήσεων και χειρονομιών. Φαίνεται καθαρά σε αυτές τις περιπτώσεις ότι όταν υπάρχει αμοιβαία πρόθεση εύκολα επιτυγχάνεται ο στόχος της ποιοτικής αλληλεπίδρασης. Τα βρέφη φαίνονται σχεδόν πάντα έτοιμα να επικοινωνήσουν και να παίξουν με ζωνράδα, κέφι και ενδιαφέρον. Δε συμβαίνει όμως το ίδιο με όλες τις μητέρες. Έτσι στα παραδείγματα των καταθλιπτικών (Marwick & Murray, 2009) ή των ξεριζωμένων από τη χώρα τους μητέρων (Gratier, 2001) των οποίων η συμπεριφορά δε δείχνει σαφή επικοινωνιακή πρόθεση, διαρρηγνύεται ο ρυθμός της αμοιβαίας συγκίνησης καθώς το βρέφος δεν αναγνωρίζει τα προσδοκώμενα φωνητικά

και κινητικά σήματα. Σε αυτές τις περιπτώσεις, διαπίστωσαν οι σχετικές έρευνες, χαρακτηριστική είναι η έλλειψη εκφραστικότητας προβλεψιμότητας, δημιουργικότητας στο διάλογο και αυτοσχεδιαστικής παιγνιώδους διάθεσης. Η *συνομιλία* γίνεται άκαμπτη και κουραστικά επαναληπτική.

Είδαμε λοιπόν πώς το μοίρασμα κοινών ρυθμών μεταξύ μητέρας - βρέφους, παράγει ένα κοινό νόημα, μια αίσθηση εμπιστοσύνης μεταξύ των προσώπων, διαμορφώνει και ενισχύει τη φυσική σχέση αγάπης ανάμεσά τους. Ταυτόχρονα όμως αποτελεί -ακούσια συνήθως- και την πρώτη ολοκληρωμένη εμπειρία μουσικής επικοινωνίας για το αναπτυσσόμενο άτομο: πολύ πριν μάθει να αναγνωρίζει τη σημασία των λέξεων, με εργαλεία τη φωνή και τη χειρονομία, το βρέφος εμπρόθετα εμπλέκεται σε διαδικασίες αυτοσχεδιασμού, κατασκευής και αναγνώρισης μοτίβων και φράσεων μαζί με κάποιον άλλο. Κι όλα αυτά κάνοντας μάλιστα χρήση στοιχείων έκφρασης και δυναμικής όπως επανάληψη, παραλλαγή, *κρεσέντο*, *ντεκρεσέντο*, επιτάχυνσης, παύσεων κ.λπ. Μια τέτοια συνθήκη δεν αποτελεί όμως -πιστεύω πολλοί θα συμφωνήσουν σε αυτό -και τον πυρήνα της μουσικής πράξης αλλά και της μουσικής μαθησιακής διαδικασίας;

Προοδευτικά αυτή η διαδικασία οικοδόμησης διαπροσωπικής σχέσης που περιγράφηκε παραπάνω, οδηγεί και σε ένα άλλο μαθησιακό αποτέλεσμα: το βρέφος αφομοιώνει χαρακτηριστικά μουσικά και ρυθμικά σχήματα της κουλτούρας στην οποία ανήκει, τραγουδοπαίχνιδα, αστεία κινητικά μοτίβα κ.λπ. Μέσα από την καθημερινή παιγνιώδη επικοινωνία αποκτώνται εκφραστικές συνήθειες, αναμένονται συγκεκριμένα μοτίβα αλληλεπίδρασης, προβλέπονται σταθερές συμπεριφορές αλλά κυρίως οικοδομείται ένα αίσθημα δεσμού, ένα βίωμα του *ανήκειν* σε ένα ορισμένο πολιτισμικό περιβάλλον. Κατά τη Gratier «η μουσικότητα των αλληλοδράσεων του βρέφους με το περιβάλλον του αποτελεί πρωτίστως ένα πολιτισμικό εργαλείο το οποίο εμπλέκει ευχαρίστηση και μάθηση» (Gratier, 2007, σελ.88). Στα βλέμματα, στις κινήσεις, στους ήχους που προέρχονται από τη μητέρα και κυρίως στον τρόπο που τα απευθύνει και τα μοιράζεται με το παιδί της εγγράφονται πολιτισμικές πρακτικές και συνήθειες. Οι ιδιαίτερες αυτές πρακτικές που καθεμία κουλτούρα έχει σφυρηλατήσει στον χρόνο και που μεταφέρει στις νεώτερες γενεές, αποτυπώνονται στις διαφορές ανάμεσα σε ποιοτικά χαρακτηριστικά αλληλεπιδράσεων δυάδων από διαφορετικές χώρες. Έτσι, στη μελέτη της Gratier (2003) για τις φωνητικές αλληλεπιδράσεις δυάδων από Ινδία, Γαλλία, και ΗΠΑ, παρατηρήθηκαν διαφορές για παράδειγμα στο ποσοστό φωνοποιήσεων της μητέρας, στο ποσοστό φωνοποιήσεων του βρέφους, στη διάρκεια παύσης ανάμεσα σε μητέρες και βρέφη, στο αν μητέρες και βρέφη φωνοποιούν μαζί ή αναμένει ο καθένας τη σειρά του κ.λπ. Συνοψίζοντας, μπορούμε να υποστηρίξουμε πως τα βρέφη και οι ενήλικες σύντροφοι τους καθώς μοιράζονται *χρόνο*, μοιράζονται και πολιτισμικές αναφορές (Gratier, 2007).

Η μουσικοπαιδαγωγική πράξη ως μορφή επικοινωνιακής μουσικότητας

Αναλύσαμε προηγουμένως με ποιό τρόπο στην πρώιμη επικοινωνία καλλιεργούνται μουσικές συμπεριφορές και βιώνονται μουσικές εμπειρίες μέσα σε διυποκειμενικά πλαίσια, δηλ. σε συνθήκες εμπρόθετου συντονισμού, συνεργασίας και συναισθηματικής εναρμόνισης. Ο στόχος εδώ δεν είναι διόλου εκπαιδευτικός

τουλάχιστον με την αυστηρή έννοια του όρου. Κανείς δεν επιθυμεί να διδάξει κάτι σε κάποιον. Αυτό που αναζητούν και τα δυο εμπλεκόμενα πρόσωπα είναι η κοινή συγκίνηση. Μπορούμε έτσι να υποστηρίξουμε ότι εδώ, συν τοις άλλοις, θεμελιώνεται η μουσικότητα του ανθρώπου ως επικοινωνιακή διεργασία. Και αν θελήσουμε να αντιμετωπίσουμε τη μουσικοπαιδαγωγική πράξη αλλά και κατ' επέκταση καθεμία παιδαγωγική πράξη ως ένα παράδειγμα επικοινωνιακής μουσικότητας τότε είναι βέβαιο πως οι απαρχές της πρέπει να αναζητηθούν στην πρώιμη αλληλεπίδραση.

Μέσα από αυτό το θεωρητικό πρίσμα η παιδαγωγική συνθήκη συνιστά το χώρο και το χρόνο όπου δάσκαλος και μαθητής καλούνται να μοιραστούν μια συντονισμένη ποιοτική αλληλεπίδραση στον χρόνο, ανταλλάσσοντας αισθήματα αμοιβαίας προσοχής και ενδιαφέροντος. Όπως στις πρώιμες ανθρώπινες σχέσεις έτσι κι εδώ προϋπόθεση της ομαλής επικοινωνίας είναι η *συναισθηματική εναρμόνιση*. Πόσοι και πόσοι εκπαιδευτικοί και μαθητές δεν έχουν βιώσει το συναίσθημα ότι δεν «συντονίζονται», ότι «δε μπορούν να μοιραστούν» ή πολύ απλά ότι «δεν ακούν ο ένας τον άλλο». Ειδικότερα στη μουσική εκπαιδευτική διαδικασία η αναλογία με την επικοινωνιακή μουσικότητα υποχρεώνει εμάς τους παιδαγωγούς σε έναν επαναπροσδιορισμό στόχων και μεθοδολογιών. Να δούμε, για παράδειγμα, τον αυτοσχεδιασμό και τις αυθόρμητες δημιουργίες των παιδιών ως ένα ουσιαστικό παιδαγωγικό εργαλείο (βλ. Κανελλόπουλος, 2010), να εντάξουμε το παιχνίδι σε όλες του τις μορφές και τις *πολυτροπικές μεθόδους* στην παιδαγωγική διαδικασία, να ενθαρρύνουμε τη σωματική συμμετοχή, να συν-οικοδομούμε με τους μαθητές μας τη μουσική γνώση, να μεταμορφώνουμε αλλά και να μεταμορφωνόμαστε. Με αυτόν τον τρόπο συμπορευόμαστε και με το αξίωμα της Αναπτυξιακής Ψυχολογίας των ημερών μας διατυπωμένο εδώ από τον καθηγητή Γιάννη Κουγιουμουτζάκη:

Η ανάπτυξη ενός ανθρώπου δεν είναι μια ατομική, μοναχική διεργασία αλλά ένα εγγενές ξεδίπλωμα, το οποίο συντελείται σε δίκτυα ανταλλαγών με τους άλλους και σε δυναμικά μοιράσματα χωρίς τα οποία η επιβίωση είναι επισφαλής και η ανάπτυξη προβληματική.
(2007, σελ. 235)

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Beebe, B., Stern, D. N., & Jaffe, J. (1979). The kinesic rhythms of mother-infant interactions. In A. W. Sigman & S. Feldstein (Eds.), *Of speech and time: Temporal speech patterns in interpersonal contexts* (pp. 23–24). N.J: Erlbaum, Hillsdale.
- Gratier, M. (2001). *Rythmes et appartenances culturelles : Etude acoustique des échanges vocaux entre mères et bébés autochtones et migrants*. Unpublished doctoral dissertation. Université René Descartes (Paris V).
- Gratier, M. (2001). Harmonies entre mère et bébé. *Enfances et Psy*, 13(1), 9–15.
- Gratier, M. (2003). Expressive timing and interactional synchrony between mothers and infants: cultural similarities, cultural differences, and the immigration experience. *Cognitive Development*, 18, 533–554.

- Gratier, M. (2007). Musicalité, style et appartenance dans l'interaction mère-bébé. In M. Imberty & M. Gratier (Eds.), *Temps, geste et musicalité* (pp. 69–100). Paris : L'Harmattan.
- Gratier, M. (2007). Η ανακάλυψη και η ανάπτυξη των ριζών. Στο Γ. Κουγιουμουτζάκης (Επιμ.), *Συμπαντική αρμονία, μουσική και επιστήμη* (σσ. 295–331). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- Imberty, M. (2005). *La musique creuse le temps*. Paris: L'Harmattan.
- Κανελλόπουλος, Α. Π. (2010). Σχεδιάγραμμα μιας παιδαγωγικής του ελεύθερου αυτοσχεδιασμού. Στο Α. Π. Κανελλόπουλος & Ν. Τσαφταρίδης (Επιμ.), *Τέχνη στην εκπαίδευση. Εκπαίδευση στην τέχνη* (σσ. 119–146). Αθήνα: Νήσος.
- Kugiumutzakis, G. (1985). *The Origin, Development and Function of the Early Infant Imitation*. Ph. D.Thesis, department of Psychology, Uppsala University.
- Κουγιουμουτζάκης, Γ. (2007). Μίμηση, αριθμοί και ρυθμοί. Στο Γ. Κουγιουμουτζάκης (Επιμ.), *Συμπαντική αρμονία, μουσική και επιστήμη* (σσ. 235–294). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- Malloch, S. N. (1999). Mothers and infants and communicative musicality. *Musicae Scientiae*, Special issue, 29–57.
- Malloch, S., & Trevarthen, C. (2009). Musicality: Communicating the vitality and interests of life. In S. Malloch & C. Trevarthen (Eds.), *Communicative musicality: exploring the basis of human companionship* (pp. 1–11). New York: Oxford University Press.
- Marwick, H., & Murray, L. (2009). In S.Malloch & C. Trevarthen (Eds.), *Communicative musicality: exploring the basis of human companionship* (pp. 281–300). New York: Oxford University Press.
- Papousek, M., & Papousek, H. (1981). Musical elements in the infant's vocalizations: their significance for communication, cognition and creativity. In L. P. Lipsitt (Ed.), *Advances in Infancy Research*, 1 (pp. 163–224). Norwood: Ablex.
- Stern, D. (1985). *The interpersonal world of the infant. A view from Psychoanalysis and Developmental Psychology*. New York: Basic Books.
- Stern, D.N. (2002). *The First Relationship. Infant and mother*. Cambridge: Harvard University Press [Originally published: Cambridge: Harvard University Press, 1977].
- Trevarthen, C. (1999). Musicality and the intrinsic motive pulse: evidence from human psychobiology and infant communication. *Musicae Scientiae*, Special issue, 155–215.
- Trevarthen, C. & Aitken, K. J. (2003-4). Intersubjectivité chez le nourrisson: recherche, théorie et application clinique. *Médecine et hygiène- Devenir*, 34, 309–428.
- Trevarthen, C., Mazokopaki, K., & Powers, N. (2006). Investigating the rhythms and vocal expressions of infant musicality, in Crete, Japan and Scotland. *Proceedings of the ICMPC9, 9th International Conference on Music Perception and Cognition*. Alma Mater Studiorum University of Bologna.
- Trevarthen, C. (2007). Επικοινωνιακή μουσικότητα: πώς αναπτύσσεται το νόημα στο ρυθμό και στη συμπάθεια. Στο Γ. Κουγιουμουτζάκης (Επιμ.), *Συμπαντική αρμονία, μουσική και επιστήμη* (σσ. 353–410). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.